Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 68, No. 3, 2013, s. 37-61

TOPLUMSAL HAREKETLERİN 'SİYASAL' ROLÜ: RASYONALİST YAKLAŞIMLARIN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Hayriye Özen
Atılım Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

• • •

Özet

Toplumsal hareketler yazınında son yıllarda hâkim bir konum edinerek pek çok toplumsal hareket analizine yön veren rasyonalist yaklaşımlar, toplumsal hareketlerin mevcut toplumsal yapıları nasıl değiştirdiği veya değiştirebileceği konusunda dikkate değer bir suskunluk sergilerler. Bu çalışma rasyonalist yaklaşımların bu suskunluğunun toplumsal hareketlerin 'siyasal' rollerini kavramsallaştıramamaları ile ilgili olduğunu tartışıyor. Çalışmada öncelikle, çağdaş siyasi düşüncede toplumsalı değiştirip dönüştüren moment ile kurumsallaşmış siyasi pratikler arasında kavramsal bir ayrım yapmak üzere Claude Lefort, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından kullanılan 'siyasal' ve 'siyaset' kavramları ile Jacques Ranciére tarafından kullanılan 'siyaset' ve 'polis' kavramları ele alınmaktadır. Rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının bu ayrım ekseninde incelendiği ikinci bölümde ise bu yaklaşımların toplumsal hareketleri tamamen kurumsal siyasetin alanına hapsederek siyasal rollerini göz ardı ettikleri ve böylece toplumsal yapıları nasıl değiştirip dönüştüreceklerini kavramsallaştırmakta oldukça yetersiz kaldıkları gösterilmektedir. Çalışma rasyonalist yaklaşımların bu yetersizliğinin çeşitli analitik sorunlar doğurmanın yanı sıra önemli siyasi sonuçları olduğuna da dikkat çekerek sonlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Toplu Toplumsal Hareketler, Rasyonalist Yaklaşımlar, Siyaset, Siyasal, Yapısal Değişim

The 'Political' Role of Social Movements: A Critical Review of Rationalist Approaches

Abstract

The rationalist social movement approaches, which have been dominant in social movement literature, are curiously silent concerning how social movements transform existing social structures. This study contends that the silence of rationalist approaches on that issue is related with the failure of these approaches to conceptualize the 'political' role of social movements. It, first, outlines the conceptual distinction made by Claude Lefort, Chantal Mouffe, and Ernesto Laclau between 'the political' and 'the politics', and by Jacques Ranciére between 'the politics' and 'the police', in order to differentiate the moment of the institution of the social from the institutionalized politics. Then, examining rationalist approaches by drawing on this distinction, it argues that these approaches confine social movements within the boundaries of the conventional politics, ignoring the political role that movements can play. As such, they fail to conceptualize how movements challenge and transform existing social structures. The study concludes by pointing out the analytical and political effects of this conceptual weakness of rationalist approaches.

Keywords*:* Social Movements, Rationalist Approaches, the Politics, the Political, Structural Change

Toplumsal Hareketlerin 'Siyasal' Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Giriş

Mevcut toplumsal/siyasi yapılar içinde karşılanmayan veya göz ardı edilen birtakım toplumsal talepler doğrultusunda çeşitli 'toplumsal' grupların mobilize olmasıyla doğan ve bu nedenle 'toplumsal hareket' olarak adlandırılan siyasi mücadelelerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar son birkaç on yılda belirgin bir ivme kazandı. 1960'lardan bu yana çevre, insan hakları ve barış gibi yeni temalar ve cinsel kimlik, etnisite, milliyet ve din gibi görece eski temalar ekseninde doğan hareketleri anlamaya yönelik bu çalışmaların oldukça önemli bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen 'rasyonalist' yaklaşımlar çerçevesinde şekillendi. Yalnızca ABD'de değil, diğer ülkelerde de doğan pek çok hareketin analizinde sıklıkla kullanılagelen bu yaklaşımlar toplumsal hareketlerin nasıl doğdukları, nasıl örgütlendikleri, ne tür dayanışma ağları veya kısa süreli koalisyonlar ve ittifaklar kurdukları, ne tür taktikler ve stratejiler geliştirdikleri ve kamu siyasalarını ne derece ve nasıl etkileyebildikleri gibi konularda çeşitli kavramsal araçlar sunarak, toplumsal hareketler yazınına oldukça önemli katkılar sağladılar. Ancak bütün bu katkılarına karşın, rasyonalist yaklaşımların toplumsal hareketlerle ilgili çok temel bir, belki de en temel, soruyu tatmin edici bir biçimde yanıtlayamadığını görmekteyiz: toplumsal hareketler hegemonik toplumsal yapılarda nasıl değişime yol açarlar? Bu yaklaşımlar, şaşırtıcı bir şekilde, bir yandan toplumsal hareketleri kolektif bir değişim ajanı olarak nitelendirirken, diğer yandan toplumsal hareketlerin hegemonik yapılara nasıl meydan okuyabileceği ve yeniden inşa edebileceği konusunda neredeyse tamamen ilgisiz ve sessiz kalmışlardır.

Rasyonalist yaklaşımların toplumsal değişim/dönüşüm konusundaki bu suskunluğu genellikle bu yaklaşımları benimseyenler tarafından kavramsal ve/veya ampirik bir ihmal olarak nitelendirilir (bkz. Burstein, Einwohner, ve Hollander, 1995; Giugni, 1998, 1999; Jenkins ve Form, 2005). Buna göre, rasyonalist yaklaşımlar ve bu yaklaşımlar çerçevesinde yapılan ampirik çalışmalar, toplumsal hareketlerin daha çok nasıl doğduğu ve kitlelerin katılımını nasıl sağladığı soruları üzerine yoğunlaşarak, nasıl ve ne derece değişim yarattıkları sorusunu gözardı ettiler (Jenkins ve Form, 2005). Bu çalışmada, rasyonalist yaklaşımların toplumsal değişime yönelik ilgisizliğinin ve suskunluğunun basit bir ihmal olmayıp, bu yaklaşımların toplumsal hareketleri kavramsallaştırma biçimlerinden kaynaklanan kuramsal bir yetersizlik veya imkânsızlıkla ilgili olduğunu ileri sürüyorum. Bu iddiamı temellendirmek üzere Claude Lefort, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından 'siyaset' ile 'siyasal' kavramları arasında ve Jacques Ranciére tarafından 'polis' ile 'siyaset' kavramları arasında yapılan ayrımı kullanacağım. Bu kavramlar arasında yapılan ayrım toplumsalı değiştirip dönüştüren momentin, kurumsallaşmış siyasi pratiklerle bir ve aynı şey olarak görülmemesi konusunda bizi uyarır. Bu ayrım ışığında ele alacağım rasyonalist toplumsal hareket kuramlarının toplumsal hareketleri, siyasal ya da kurucu rollerini gözardı ederek, tamamen kurumsal siyasetin alanına hapsettiklerini ortaya koyacağım[1]. Rasyonalist yaklaşımların bu kavramsallaştırması kurumsal siyasetin alanında hareket ederek kamu siyasalarını etkilemeye yönelmiş toplumsal hareketlerin analizi için değerli olmasına karşın, bu siyasaların ötesinde, bu siyasaları da şekillendiren, toplumsal/siyasi yapıları değiştirmeye yönelmiş toplumsal hareketlerin analizine elvermekten oldukça uzak düşer. Rasyonalist toplumsal hareket kuramlarının bu yetersizliği, çeşitli analitik sorunlar doğurmanın yanısıra, önemli siyasi sonuçlara da sahiptir: egemen toplumsal yapılara meydan okumak üzere doğan toplumsal hareketleri yalnızca kurumsal siyaseti etkilemeye yönelmiş sistem içi mücadeleler şeklinde resmederek bir yandan bu hareketlerce dile getirilen taleplerin, diğer yandan bu talepleri sahiplenen toplumsal grupların egemen yapılardan dışlanmışlığının üstünü örter.

Çalışmada ilk olarak Lefort, Mouffe ve Laclau'nun siyasal ve siyaset kavramları ile Ranciére'in siyaset ve polis kavramları temel hatlarıyla sunulacaktır. Bu kavramlar ışığında, çalışmanın ikinci bölümünde, rasyonalist

[1]Bu çalışmada siyaset kavramı İngilizce 'the politics' ve Fransızca 'la politique' kavramlarının karşılığı olarak, siyasal kavramı ise İngilizce 'the political' ve Fransızca 'le politique' kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

toplumsal hareket yaklaşımlarına odaklanılarak bu yaklaşımların toplumsal hareketleri sistem içi mücadelelere indirgeyerek siyasal rollerini iptal ettiği ve böylece mevcut sistemleri dönüştürmeyi hedefleyen toplumsal hareketlere dair kavramlar geliştiremediği ortaya koyulacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünden önceki son kısmında ise, rasyonalist yaklaşımların toplumsal hareketlerin siyasal rolüne ilişkin kavramsal yetersizliğinin yol açtığı ve açabileceği çeşitli analitik sorunlara ve siyasi sonuçlara değinilecektir.

Siyasal/Siyaset Ayrımı

Claude Lefort, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau ve Jacques Ranciére farklı kuramsal tartışmalarına karşın, toplumsalı inşa eden kurucu bir momente işaret eden 'siyasal'ın özgüllüğünü ortaya koymak için mutlaka kurumsallaşmış siyasi pratiklerden ayırdetmek gerektiği konusunda birleşirler[2]. Bu isimlerin siyaset ile siyasal arasında benzer bir ayrım yapmalarının nedeni toplumsalı sabitleyen doğal ve nihai bir temel olmadığını ve tüm temellerin olumsal ve geçici olduğunu düşünmeleridir (Marchart, 2007). Siyasal olanın önemi tam da bu noktada ortaya çıkar: herhangi bir temel üzerinde nihai olarak sabitlenemeyecek olan toplumsal, geçici temeller üzerinde yeniden ve yeniden tesis edilecek ve bu tesis etme rolünü de siyasal söylem ve pratikler üstlenecektir. Bu, aynı zamanda, böylesine kurucu bir role sahip olan siyasal ile belli bir şekilde kurumsallaşarak geçici olarak sabitlenmiş olan toplumsal arasında ve bu toplumsalın alt alanları arasında kavramsal bir ayrım yapmayı gerektirir.

Siyasalın (Ranciére'e göre siyasetin) toplumsalı inşa eden pratikler bütününü içerdiği fikri ele alınan dört ismin hepsi tarafından kabul edilmekle birlikte, siyasal-toplumsal ilişkisinin niteliği üzerine en detaylı tartışmayı Laclau geliştirmiştir. Gerek Mouffe ile ortak çalışmalarında (1985; 1990), gerekse çeşitli bireysel çalışmalarında (1990; 2005), toplumsal yapıları oluşturma, egemen yapılara meydan okuma ve yeni yapılanmalar oluşturma kapasitesine sahip olan siyasalın toplumsala göre öncelikli ve üstün olduğunun altını kalınca çizer Laclau. Siyasal olan, bu öncelik nedeniyle, ne toplumsalın alt alanlarından birisi olarak ne de bir üstyapı olarak ele alınabilir. Siyasalın toplumsala göre bir önceliğinin olması mevcut egemen tüm toplumsal

[2]Bu çalışma kapsamında yalnızca Ranciére, Lefort, Laclau ve Mouffe'un siyaset üzerine düşünceleri ele alınmakla birlikte, siyaset ile siyasal kavramlarının diğer bazı isimler tarafından da farklılaştırıldığını belirtmek gerekir. Carl Schmitt ve Paul Ricoeur iki kavramı birbirinden ayırdeden ilk isimlerdir (Marchart, 2007). Diğer isimler arasında ise Cornelius Castoriadis (1991), Philippe Lacoue-Labarthe ve Jean-Luc Nancy (1997) ve Alain Badiou (2005) sayılabilir.

yapıların, çeşitli siyasal mücadeleler yoluyla tarihsel ve olumsal bir şekilde inşa edilmiş olduğu anlamına gelir. Ancak bu inşa edilmiş olma durumunu, inşa edilenin zamanla 'tortulaşması' veya kemikleşmesi ve böylece mevcut toplumsal düzenin neredeyse mutlaklaşması nedeniyle, her zaman açıkça görüp algılamak mümkün değildir (Laclau, 1990: 34). Bu noktada şu soru sorulabilir: tortulaşarak mutlaklaşan toplumsalın siyasal mücadelelere tekrar yol vermesi nasıl mümkün olacaktır? Bu soruyu cevaplamak için öncelikle Laclau'nun toplumsalın kuruluşuna ilişkin tartışmalarına kısaca bir göz atmamız gerekiyor.

Laclau'ya göre, üzerinde yükselebileceği hiçbir nihai temele sahip olmayan toplumsalın tesis edilmesi bir takım unsurların radikal bir şekilde dışlanması, bastırılması ya da yok sayılması ile mümkün hale gelir. Ancak, toplumsalın oluşumuna imkan veren bu dışlanmış, bastırılmış ya da yok sayılmış unsurlar aynı zamanda toplumsalı tahrip etme potansiyelini barındırırlar, zira bu unsurların toplumsala bir şekilde dâhil edilmesi bu unsurları dışlayarak oluşmuş toplumsalın mevcut yapısını değiştirir. Dışlanmış ya da bastırılmış unsurlar bu tahripkâr potansiyelleri nedeniyle mevcut toplumsal sistemle antagonistik bir ilişki kurar ve bu sistemin nihai ve mutlak bir şekilde sabitlenmesinin önünü keser. Toplumu yeniden kurma potansiyeline sahip siyasal mücadelelerin zeminini, Laclau'nun (1990) "toplumun imkânsızlığı" olarak adlandırdığı bu durum, yani toplumsalın belli unsurları dışlayarak kurulabilmesi nedeniyle nihai olarak sabitlenememesi ve bu nedenle yeni oluşumlara açık olması hazırlar. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus, toplumun imkânsızlığının siyasal mücadelelere zemin hazırlamakla birlikte bu mücadelelerin doğmasına yol açmadığıdır. Mücadelelerin doğuşu toplumsal alandaki tortulaşmış pratiklerin aslında olumsal bir şekilde inşa edilmiş olduğunun görünür ve anlaşılır hale gelmesini gerektirir (Laclau, 1990). Laclau'nun etkinleştirme (*reactivation*) olarak adlandırdığı bu durum, yeni antagonizmaların doğması ile toplumsalın olumsallığının, bastırılan farklı alternatiflerin ve iktidar ilişkilerinin görünür ve anlaşılır hale gelmesidir. Yeni antagonizmaların ortaya çıkması ise ancak mevcut toplumsal sistemin içselleştiremediği bir olay veya kuvvet tarafından kesintiye uğratılması, örselenmesi ve altüst edilmesi (*dislocation*) ile mümkün olur. Örselenen ve altüst olan mevcut toplumsal düzenlemelerin kendilerini koruyup idame ettirmelerinin çok zor, hatta neredeyse imkânsız olması toplumsalı yeniden ve farklı bir şekilde kurabilecek siyasal mücadelelerin önünü açar. Siyasal mücadeleler yeni antagonizmalar etrafında doğacağı için siyasal alan toplumsal alandan farklı olarak çatışmanın alanı olur (Laclau, 1990). Farklı söylem ya da anlam sistemleri doğrultusunda yürütülecek olan siyasal mücadelelerden kendi projesini toplumun çoğunluğuna benimsetmeyi başaran hegemonyasını kuracak, yani toplumsal alanı önerdiği anlam sistemi çerçevesinde yeniden yapılandırarak göreli ve geçici olarak tekrar sabitleyecektir.

Toplumsal olanı temellendiren ve biçimlendiren bir uğrak olan ve bu nedenle toplumsal olandan belli bir özerkliğe ve önceliğe sahip olan siyasalın karşısında siyasetin yeri nedir? Bu soruya Lefort'un (1988) düşüncelerinden faydalanarak, toplumsalın ekonomi, hukuk, estetik gibi çeşitli tikel alt alanlarından birisidir diyerek cevap verebiliriz. Diğer tüm tikel toplumsal alanlar gibi siyaset de siyasal olan tarafından biçimlendirilir. Dolayısıyla, Mouffe'un (2005: 8) Heidegger'in terminolojisini kullanarak belirttiği gibi ontolojik düzeye işaret eden siyasalın karşısında siyaset ontik düzeye işaret eder. Siyaset alanında da belli mücadeleler yürütülmekle birlikte bu mücadeleler siyasal mücadelelerden çeşitli yönlerden farklılaşır. Öncelikle, siyasal mücadelelerin tersine, siyaset alanında yürütülen mücadeleler antagonistik bir karakter taşımazlar. Bu, elbette, siyasetin alanının çatışmadan tamamen uzak bir alan olduğu anlamına gelmez, ancak bu alandaki çatışma birbiriyle rekabet içindeki çeşitli taraflar arasındaki basit bir çıkar çatışmasının ötesine de gitmez. Dahası, siyaset alanındaki rakip grupların veya çıkarların uzlaşması da mümkündür. Oysa siyasalı karakterize eden çatışma basitçe çıkarların çatışması veya uyumsuzluğunun ötesinde, bir tarafın varlığının diğer tarafın varlığına doğrudan bir tehdit teşkil ettiği antagonistik bir ilişki türüne, bir husumete işaret eder (Laclau ve Mouffe, 1985). Antagonist ilişki içindeki iki tarafın aynı yapı içerisinde mevcut olması mümkün olmadığı gibi antagonist ilişki bir yapının veya sistemin içsel paradokslarından da türemez; bu ilişki herhangi bir toplumsal yapının "içsel unsurları ile bu unsurlarla hiçbir ortak noktası olmayan bir dışsallık" arasındaki ilişkidir (Laclau, 1999: 103). Dolayısıyla, iktidarın, çatışmanın ve antagonizmanın alanı olan siyasal alandan farklı olarak, siyaset alanı farklı çıkarlara sahip grupların rekabet ettiği ve uzlaşmaya varabildiği bir düzeni oluşturan pratikler ve kurumlar seti olarak tanımlanabilir.

Siyasal olan ile siyaset arasında herhangi bir ayrım yapılmaması, siyasetin alanına özgü olan uzlaşma veya mutabakatın, anlaşmazlık, kavga ve çatışmanın karakterize ettiği siyasal alanda da mümkün olabileceği gibi bir yanılgıya yol açabilir. Ya da Ranciére'in (1999, 2000) işaret ettiği gibi 'mutabakat' vurgusu, siyasalın vazgeçilmez unsuru olan çatışma ve anlaşmazlıkları gözlerden uzak tutabilir. Lefort, Mouffe ve Laclau'dan farklı olarak siyasal kavramı yerine siyaset kavramını kullanan Ranciére'e göre, siyasetin özgüllüğünü ortaya koyabilmek için mutlaka siyaset ile 'mutabakat siyaseti' arasında bir ayrım yapmamız gerekir, zira siyaset basitçe "partilerin iktidar mücadelesi ve bu iktidarın icrası" (Ranciére, 2007: 11) olmadığı gibi belli bir uzlaşma ve mutabakatla "müşterek toplumsal meselelere ilişkin karar alınması" da değildir (Ranciére, 2004: 6). Herhangi bir müşterek toplumsal meselenin tartışılması, üzerinde mutabakata varılması ve karar alınması için

öncelikle müşterek toplumsal konuların ne olduğu hâlihazırda belirlenmiş, yani, müşterek olan sembolize edilmiş olmalıdır (Ranciére, 2004: 6).

Aslında tam olarak bu, yani müşterek olanın ya da toplumsalın ne şekilde sembolize edildiğini anlamak siyasetin özgüllüğünü ortaya koyabilmemiz açısından oldukça kritiktir. Eğer toplum, her bir parçasının ve her bir parçasının konumunun ve işlevlerinin iyi tanımlandığı bir bütün olarak sembolize edilmekteyse Ranciére'in 'polis' olarak adlandırdığı ve toplulukları yönetme sanatı veya hükümet süreci olarak tanımlanabilecek alandayız demektir. Çeşitli toplumsal grupların bir araya getirilmesi, toplumsal yerlerinin ve rollerinin tayin edilmesi ve bu tayin etmeyi meşrulaştıracak bir dizi prosedür olarak polis, nasıl ve ne ölçüde var olunacağını, neyin nasıl yapılacağını ve konuşmanın yollarını tayin etmenin yanı sıra, hangi toplumsal grup ve eylemlerin görünür ve işitilir olacağını ve hangilerinin görülüp duyulamayacağını veya en fazla bir uğultu olarak duyulacağını net bir biçimde belirler (Ranciére, 1999). Siyasal olana, ya da Ranciére'in terimiyle 'siyaset'e işaret eden ikinci tür sembolizasyon ise görülebilen ile görülemeyen ve işitilebilen ile işitilemeyen arasındaki ayrımı eşitlik ilkesi doğrultusunda sorgular[3]. Dolayısıyla, Ranciére'in düşüncesinde de siyasal olan mevcut düzeni ya da polis düzenini kesintiye uğratır: bazılarına belli toplumsal yerler ve pozisyonlar tahsis ederken bazılarına hiçbir yer tahsis etmeyen polis düzenine yöneltilen eşitlikçi sorgulama bu düzene meydan okuduğu için polis'e tamamen karşıt, hatta antagonist, bir aktivitedir. Burada bu meydan okumayı basit bir şekilde ihmal edilen bir grubun kamusal görünürlük kazanması olarak görmememiz gerekir. Bu meydan okuma daha ziyade müşterek yaşamın verili koşul ve varsayımlarını çürütmeye ve daha önce varlığı sayılmayan nesne ve özneleri ortaya koymaya yöneliktir. Ranciére bu doğrultuda bizi siyasi özneleri de basitçe nüfusun bir kısmının temsilcileri olarak değil, bir uyuşmazlık ve anlaşmazlık ortaya koyan özneleştirme süreçleri olarak ele almamız gerektiği konusunda uyarır.

Ele aldığımız her dört isim tarafından da mevcut toplumsal düzen içinde kurumsallaşmış rutin pratiklerden oluşan siyaset karşısında mevcut düzene dışsal kurucu bir uğrak olarak kavramsallaştırılan siyasalın bu özgüllüğü, yine bu isimler tarafından vurgulandığı üzere, genel olarak siyasi/toplumsal düşüncede gözden kaçırılmış ve siyasal ile siyaset bir ve aynı şey olarak ele alınmıştır. Lefort'un (1988) 'siyasal olanın geri çekilmesi' olarak tanımladığı

[3]Ranciére siyaset tanımını büyük ölçüde eşitlik fikrine dayandırarak siyasetin "eşitlikçi önvarsayımın eyleme geçirilmesi" ile yani "herhangi birisinin herhangi başka birisiyle eşit olduğunun varsayılması ve bu eşitliğin doğrulanması kaygısının kılavuzluk ettiği pratikler" ile ortaya çıktığını ileri sürer (2007: 13).

bu eğilimin toplumsal hareketler gibi mevcut olanı sorgulayan ve çeşitli ölçülerde değişimini talep eden bir toplumsal/siyasi olguyu anlamaya yönelik çabaları da karakterize ediyor olması özellikle dikkate değer. Zira, aşağıda ortaya koymaya çalışacağım gibi, bu eğilim, toplumsalı veya toplumsalın çeşitli tikel alt alanlarını yeniden biçimlendirmeye yönelmiş toplumsal hareketlerin bu özelliklerinin üstünün örtülmesine ve her türlü toplumsal hareketin kurumsal siyaseti etkilemeye yönelmiş sistem içi mücadele olarak resmedilmesine yol açmaktadır.

Siyasal ve Siyaset Ekseninde Rasyonalist Toplumsal Hareket Yaklaşımları

Laclau, Lefort, Mouffe ve Ranciére'in buraya kadar aktarılan siyasal/siyaset kavramları ışığında inceleyeceğim rasyonalist toplumsal hareket geleneğinin doğuşu 1960'lara dayanır. Bu yıllarda, mevcut toplumsal hareket yaklaşımlarının giderek çeşitlenen toplumsal hareketleri anlamakta yetersiz görülmesi üzerine yeni kuramsal arayışlar başladı (Cohen, 1985; Crossley, 2002; della Porta ve Diani, 1999; Eyerman ve Jamison, 1991; Garner, 1996). Bu yıllarda ABD'de yapılan toplumsal hareket çalışmalarına hâkim olan 'kolektif davranış' (*collective behaviour*) yaklaşımlarının (Blumer, 1955; Smelser, 1962) eksikliklerine cevaben doğan 'kaynak mobilizasyonu' (*resource mobilization*) yaklaşımı ile başlayan bu gelenek içinde zamanla, benzer ontolojik ve epistemolojik varsayımlara dayanmakla birlikte, çeşitli farklılıklar içeren yeni yaklaşımlar geliştirildi[4]. Kronolojik sırayla vermek gerekirse, kaynak mobilizasyonu yaklaşımını 'siyasi süreç/fırsatlar' (*political process/opportunities*) yaklaşımı, 'çerçevelendirme' (*framing*) yaklaşımları ve son olarak bu yaklaşımların sentezleri yapılarak oluşturulan yaklaşımlar takip etti.

Rasyonalist geleneği oluşturan bütün bu yaklaşımlar rasyonel eylem (veya rasyonel seçim) kuramının ortaya koyduğu toplumsal ajan modeline dayanarak hem toplumsal hareketlerin hem de toplumsal hareketleri oluşturan grup ve bireylerin 'rasyonel' olduğu varsayımını paylaşırlar (Crossley, 2002). Rasyonel eylem kuramı bireylerin iyi tanımlanmış çıkarları yönünde hareket ettiği, fayda-maliyet hesaplamalarına dayanan bilinçli tercihlerde bulunduğu ve bireyin toplumun temel aktörü olduğu varsayımından hareketle bireysel eylemi merkeze alır ve en iyi toplumsal analizin rasyonel bireysel eylemlere

[4]Kaynak mobilizasyonu yaklaşımının bu gelenek içinde geliştirilen ilk yaklaşım olması nedeniyle, rasyonalist gelenek aynı zamanda kaynak mobilizasyonu geleneği olarak da adlandırılır.

odaklanarak yapılabileceğini öne sürer[5] (Elster, 1986; Goldthorpe, 1998). Bu kuramı karakterize eden metodolojik bireyciliğin ve rasyonalite vurgusunun toplumsal hareketlere uygulanması ekonomist Mancur Olson (1965) tarafından geliştirilen 'kolektif eylem' modeli yoluyla olmuştur. Bu model kolektif eylemi bireyci rasyonel aktör varsayımı temelinde, çıkar yönelimli ve maddi ödüllerle motive olan bireylerin rasyonel ve stratejik davranışlarına dayanarak açıklar[6]. Farklı derecelerde olmakla birlikte, rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının hepsi Olson'un bu modelini benimsemişler ve bu çerçevede kolektif eylemi bireysel çıkarlar yönünde girişilen rasyonel eylemler olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Her bir rasyonalist yaklaşımın toplumsal hareketleri nasıl konumlandırdığını anlamak için temel argümanlarını ele almamız gerekir.

Toplumsal hareketlerin tıpkı siyasi partiler gibi rutin siyasi süreçlerin ya da konvansiyonel siyasetin bir parçası olduğunu iddia eden kaynak mobilizasyonu yaklaşımına göre toplumsal hareketler, kurumsal siyasete erişimi sınırlı çeşitli toplumsal grupların kolektif çıkarlarını temsil etmek ve bu çıkarlar doğrultusunda kurumsal siyaseti etkilemek üzere doğarlar (della Porta ve Diani, 1999; Jenkins ve Perrow, 1977; Piven ve Cloward, 1995). Toplumsal hareketleri tamamen çıkar yönelimli gören bu yaklaşım, her bir hareketin amaçları doğrultusunda maddi kaynaklar ve insan kaynakları gibi çeşitli

---

[5]Rasyonel eylem kuramı bireylerin eylemlerinin ve siyasi tercihlerinin tamamen rasyonel hesaplamalara dayandığını iddia etmesi, bireylerin toplumsal ve ekonomik konumunun bu eylemler üzerindeki etkisini ihmal etmesi ve bireyi amaç ve çıkarlarının ve bu çıkarlara uygun fırsat ve tehditlerin her zaman çok iyi farkında olan bir aktör olarak resmetmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Hindess, 1988; Bourdieu, 1998). Bourdieu (1998: 133), rasyonel eylem kuramının insanların pratiklerinin rasyonel hesaplamalara dayanıyor olduğunu iddia etmesinin, Newton'dan önceki düşünürlerin gezegenlerin düzenli hareketlerinin bir düzenleyici meleğin kuvvetine dayandığını iddia etmelerinden daha az absürd olmadığını söyler. Kuram diğer yandan siyasal yaşamı birey çıkarlarına indirgemesi, iyi bir siyasi sistemin nasıl olması gerektiğine dair kavramlardan yoksun olması ve mevcut toplumsal yapıları muhafaza etmeye dönük olması nedeniyle de eleştirilir (Ricci, 1984; Petracca, 1991). Petracca (1991: 313) rasyonel eylem kuramının, bu özellikleri nedeniyle, 'ekonomik ve siyasi güç açısından büyük eşitsizliklerle birlikte siyasi sessizlik ve kayıtsızlığın hüküm sürdüğü bir siyasi sistemi' meşru kılmak üzere kullanılabileceğini belirtir. Bu kavramsal eleştirilerin yanı sıra kuramın ampirik çalışmalarla yeterince test edilmediği de öne sürülmektedir. Bu doğrultuda Green ve Shapiro (1994), rasyonel eylem kuramı çerçevesinde yapılan ampirik çalışmaların kuramı doğrulamaya yönelik olduğunu ve bu nedenle gerçek siyasal yaşamı anlamak yönünde katkı sunamadıklarını tartışır.

[6]Olson'un yaklaşımı metodolojik olarak bireyci olmasına karşın kolektif eylemi birey tercihi ile değil bireylerin tercihlerinin biraraya gelmesi ile açıklar (Levi, 1997).

kaynakları seferber ederek formel örgütler oluşturacağını ileri sürer. Bu örgütleri ise temsil ettikleri kolektif çıkarlar doğrultusunda fayda-maliyet hesaplarına dayanan stratejiler geliştirerek kamu politikalarını etkilemeye yönelmiş aktörler olarak ele alır (bkz. Jenkins ve Perrow, 1977; McCarthy ve Zald, 1977). Bu temel argümanlar doğrultusunda çoğunlukla toplumsal hareketlerin nasıl örgütlendiklerine ve ne tür stratejiler geliştirdiklerine odaklanan bu yaklaşım ne toplumsal dışlanma, toplumsal huzursuzluk, hoşnutsuzluk, eşitsizlik veya mağduriyet gibi unsurların toplumsal hareketlerin oluşumunda ne gibi roller oynadığını, ne de toplumsal hareketlerin içine doğdukları tarihsel ve toplumsal bağlamı dikkate alır. Neredeyse tamamen piyasa fikrinin toplumsal hareketlere uygulanmasıyla geliştirilmiş bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Öyle ki, temel kavramlarını iktisat disiplininden esinlenerek hatta bazen direkt alarak oluşturmuştur. Örneklendirmek gerekirse, bu yaklaşım benzer amaçlar için kurulan toplumsal hareket örgütlerinin 'toplumsal hareket endüstrileri' oluşturacağını, bu endüstrilerden de bir 'toplumsal hareket sektörü' oluşacağını ileri sürer. Ayrıca işletme disiplininden de esinlenerek toplumsal hareketleri 'girişimciler' olarak ele alıp, bu girişimcilerin tıpkı şirket yöneticileri gibi, örgütlerini belli bir amaca ulaştırmak için diğer toplumsal hareket örgütleriyle rekabet edeceğini iddia eder (McCarthy ve Zald, 1977). Hareket örgütlerinin amaçlarına ulaşması için örgüt liderlerinin, yine şirket yöneticileri gibi, uygun strateji ve taktikler geliştirmesi gerektiğini vurgulayan bu yaklaşıma göre toplumsal hareketlerin rutin siyaseti etkilemek üzere yürüteceği stratejik çalışmaların en önemlisi çeşitli siyasi, ekonomik veya bürokratik seçkinlerin desteğini alarak gücünü arttırmaktır. Seçkin grupların desteği, sıradan halkın sahip olduğu kaynaklardan çok daha fazla kaynaklara sahip olmaları nedeniyle, toplumsal hareketleri başarıya ulaştırmakta en önemli faktör olarak görülür (bkz. Oberschall, 1973). Aslında bu yaklaşıma göre ancak seçkin grupların desteğini mobilize eden örgütler kamu politikalarını etkileyerek hedeflerini gerçekleştirme şansına sahip olabilirler.

Siyasi süreç veya siyasi fırsatlar olarak adlandırılan yaklaşım ise kaynak mobilizasyonu yaklaşımından daha sonra ve büyük ölçüde bu yaklaşımın eksikliklerine cevaben geliştirildi. Buna karşın, rasyonalist yaklaşımlar arasında en çok kullanılan yaklaşım olma özelliği taşıyan bu yaklaşım kaynak mobilizasyonu yaklaşımı ile büyük benzerlikler taşır. Tıpkı kaynak mobilizasyonu yaklaşımı gibi toplumsal hareketleri kurumsal siyasetin dışında yer alan çeşitli toplumsal grupların kolektif çıkarları doğrultusunda kurumsal siyaset üzerinde baskı yaratmak üzere giriştikleri rasyonel çabalar olarak görür (bkz. McAdam, 1982; Tilly, 1978). Yine kaynak mobilizasyonu yaklaşımına benzer şekilde toplumsal hareketlerin doğuşu ve gelişiminde hem toplumsal sorun ve eşitsizliklerin, hem de toplumsal yapılar ve bağlamın ne gibi roller

oynadığını tamamen ihmal eder. Bu yaklaşımın kaynak mobilizasyonu yaklaşımından farkı ise, toplumsal hareketleri, rutin kurumsal siyasetin bir parçası olarak değil, rutin kurumsal siyasetin çeşitli 'siyasi fırsatlar' sunduğu olağandışı koşulların bir ürünü olarak görmesinde yatar. Siyasi süreç/fırsat yaklaşımına göre kurumsal siyasetin dışında yer alan toplumsal gruplar kurumsal siyasi yapının karar alma mekanizmalarını olağan şartlar altında kendi çıkarları doğrultusunda etkileme imkânına sahip değildir (Eisinger, 1973). Bununla birlikte, kurumsal siyasi yapıda meydana gelen bazı değişiklikler bu yapıyı daha kırılgan, etki altına alınabilir veya çeşitli grupların taleplerine daha açık hale getirebilir. Bu durum, normal şartlar altında karar alma mekanizmalarını etkileme gücüne sahip olmayan toplumsal gruplara bu mekanizmaları etkileyebilmeleri yönünde çeşitli fırsatlar sunar (Gamson, 1990; McAdam vd., 1996a). Rasyonel oldukları varsayılan toplumsal hareketler bu fırsatları değerlendirmek üzere doğar ve gelişirler. Kurumsal siyasetin açacağı fırsat pencerelerine gelince, bu yaklaşıma göre siyasi fırsatlar kurumsal siyasette meydana gelen ve kolektif eylemin maliyetini azaltıp faydasını artırarak toplumsal hareketlerin doğuşuna yol açan her türlü değişim olarak tanımlanır. Ancak bu perspektiften yapılan çalışmalarda genellikle şu faktörlere vurgu yapılır: kurumsal siyasetin farklı çıkarların ifade edilmesine olanak tanıması, kurumsal siyasetin çeşitli aktörleriyle işbirliği yapma imkanları, kurumsal siyasetin aktörleri arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar. Bu yaklaşımı formüle eden en önemli üç ismin, Doug McAdam, Charles Tilly ve Sidney Tarrow, ortak bir çalışmalarında belirttikleri gibi, toplumsal hareketlerin doğuşu, gelişimi ve sonuçları kurumsal siyasi yapıda doğan bu tür fırsatların bir fonksiyonu olarak ele alınır[7] (McAdam vd., 1996a).

Kaynak mobilizasyonu ve siyasi süreç/fırsat yaklaşımları ile birlikte rasyonalist gelenek içinde yer alan 'çerçevelendirme' yaklaşımı ise ilk iki yaklaşıma bir alternatif oluşturma iddiasıyla değil, bu yaklaşımları tamamlamak üzere geliştirilmiştir. Yaklaşım, bu doğrultuda, kaynak

[7]Bazı toplumsal hareket çalışmaları (bkz. Goodwin and Jasper, 1999; Morris, 2000) siyasi süreç/fırsat yaklaşımını kurumsal siyasi yapıya odaklanması nedeniyle 'yapısal' faktörleri gereğinden fazla vurgulamakla eleştirmişlerdir. Ancak, siyasi süreç/fırsat yaklaşımı için böyle bir iddiada bulunmanın pek de doğru olmadığını söyleyebiliriz. Zira, Donatella Della Porta ve Mario Diani'nin (1999) de altını çizdikleri gibi, bu yaklaşım kurumsal siyasi yapı üzerinde durmakla birlikte geniş toplumsal yapıları dikkate almaz. Zaten bu yaklaşımı formüle eden isimler de kendi pozisyonlarının, 'makro-sosyolojik bir perspektife' sahip olan Batı Avrupa yapısalcılığından daha 'yumuşak' bir yapısalcılık olduğunu ve 'Amerikan versiyonu' olarak adlandırdıkları bu yapısalcılığın geniş yapılara değil 'siyasi süreçlerin nüanslarına' odaklandığını belirtirler (bkz. McAdam vd., 1996a: 2-3).

mobilizasyonu ve siyasi süreç/fırsat yaklaşımlarının tamamen göz ardı ettikleri kimlik, ideoloji, anlam gibi unsurlara vurgu yapar (Gamson vd., 1982, 1992; Morris ve Mueller, 1992; Snow vd., 1986; Snow ve Benford, 1988, 1992). Ancak bütün bu unsurlar ne mevcut toplumsal yapıları şekillendirmede ne de toplumsal rızayı örgütlemede oynadıkları roller açısından ele alınırlar. Rasyonalist bir perspektiften, yalnızca toplumsal hareketlerin kurumsal siyaseti ve kamu politikalarını etkilemek üzere veya harekete katılımı arttırmak üzere kullanabilecekleri stratejik araçlar olarak görülürler. Açmak gerekirse, çerçevelendirme yaklaşımı toplumsal hareket örgütlerinin ya da bu örgütlerin liderlerinin çeşitli anlam ve kimlikleri, örgüte daha fazla katılım sağlamak üzere diledikleri gibi çerçevelendirebileceklerini, yani üretebilecekleri, değiştirebilecekleri veya manipüle edebileceklerini varsayar. Bu doğrultuda, anlamlar ve kimlikler hem tarihsel ve toplumsal koşullardan, hem de toplumsal değişim ve dönüşümde oynayabilecekleri rollerden tamamen bağımsız bir şekilde ele alınır.

Rasyonalist gelenek, son olarak, buraya kadar anlatılan üç yaklaşımı, her birinin aynı olgunun farklı yönlerini açıkladığı iddiasından yola çıkarak sentezleme çabalarını içerir. Bu çabaların önemlice bir kısmı yalnızca bu üç yaklaşımı çeşitli biçimlerde bir araya getirmekten ibarettir (bkz. Mc Adam vd., 1996a; McAdam vd., 1996b; Meyer vd., 2002; Tarrow, 1998). Bu şekilde oluşturulan sentetik yaklaşımlar, McAdam, Tarrow ve Tilly'nin 'Mücadele Dinamikleri' (*dynamics of contention*) ismini verdikleri bir çalışmalarında daha da geliştirilmiştir. Bu çalışmada yazarlar yalnızca toplumsal hareketleri değil demokratikleşme gibi çeşitli siyasi mücadeleleri de anlamak üzere yeni bir yaklaşım ortaya koyduklarını belirterek, toplumsal hareketler kavramı yerine daha kapsayıcı bir kavram olan 'mücadeleci siyaset' kavramını kullanmışlardır. Ancak bu yaklaşım da, aşağıda verileceği üzere, bütün yenilik iddialarına karşın, tıpkı daha önce geliştirilen kaynak mobilizasyonu yaklaşımları gibi kurumsal siyasete ve rasyonel çabalara odaklanır.

Yeni yaklaşımda vurgulanan en önemli farklılıklardan birisi süreç ve mekanizma odaklı bir yaklaşım olmasıdır. Yazarlar herhangi bir siyasi mücadeleyi kapsayıcı bir şekilde anlamaya yönelik çabalara girmek yerine, farklı mücadelelerin spesifik süreç ve mekanizmalarının karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarının ortaya koyulması gerektiğini ileri sürerler. Siyasi mücadeleler yerine yalnızca bu mücadelelerin içerdiği çeşitli spesifik süreç ve mekanizmalara odaklanması, bu yaklaşımın da kaynak mobilizasyonu geleneği içindeki diğer yaklaşımlar gibi toplumsal değişim ve dönüşüme yol açan veya en azından mevcut toplumsal yapılara meydan okuyan toplumsal hareketleri gözardı etmesine yol açar. Çalışmada örnek olarak sunulan süreç ve mekanizmaları dikkate aldığımızda bu ihmal daha da açık bir şekilde ortaya çıkar. Yazarlar, toplumsal değişim ve dönüşümle ilgilenmeden, süreçlere

ilişkin olarak 'yeni siyasi aktör ve kimliklerin oluşumu', herhangi bir mücadeledeki 'siyasi aktörlerin kutuplaşması' ve toplumsal hareketlerin yerelden ulusala veya uluslararası arenaya geçerek 'ölçek değiştirmesi' gibi örnekler verirken, bu süreçler içinde işlediğini belirttikleri mekanizmalara dair yeni aktörlerin 'onay alması', yeni 'eylem biçimleri yaratılması' ve 'kimlik değişimi' gibi örnekler verirler (McAdam vd., 2001: 305- 347). Görüldüğü gibi bu süreç ve mekanizmalar içinde toplumsal hareketlerin talepleri ve bu taleplerin mevcut toplumsal yapılardaki eşitsizlik, sömürü ve dışlanmaları ne ölçüde ve nasıl dile getirdikleri yer almamaktadır. Bu unsurların dikkate alınmaması nedeniyle çalışmada analiz edilen ve oldukça radikal talepleri olan çeşitli siyasi mücadelelerin bu radikallikleri de gözardı edilmektedir. Örneğin, yazarlar, 1950'lerde Kenya'da İngiliz sömürgesine karşı çıkan Mau Mau hareketini analiz ederken, sömürgeci İngiliz yönetiminin uygulamalarının Kenya halkı içinde en fazla mağdur ettiği kesim olan Kikiyu topluluğu tarafından başlatılan bu harekete (bkz. Berman, 1991) yol açan faktörler arasında bu mağduriyeti göstermezler. Bunun yerine Kenya'daki sömürgeci yönetimin geleceğine ilişkin belirsizlikleri ve hareketin daha önce mobilize olmamış toplumsal grupları mobilize etmesini gösterir ve buradan yola çıkarak bu mobilizasyonda kimlerin 'aracı' rolü oynadığına (yazarlar bunu 'toplumsal aracılık mekanizması' olarak adlandırırlar) ve hangi toplumsal ilişki ağlarının kullanıldığına (çalışmada 'toplumsal sahiplenme/el koyma mekanizması' olarak adlandırılmaktadır) odaklanırlar (McAdam vd., 2001: 98- 103). Yeni yaklaşımda süreç ve mekanizmalar dışında farklılık olarak altı çizilen diğer hususlar da toplumsal hareketlerin 'siyasal' rollerini anlamaya yönelik herhangi bir analitik farklılık yaratmazlar. Genel olarak rasyonalist yaklaşımların odaklandığı faktörler üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak oluşturulmaya çalışılan bu farklılıkları şöyle özetleyebiliriz: toplumsal hareketleri objektif siyasi fırsatların doğrudan bir ürünü olarak görmek yerine toplumsal hareket liderlerinin neleri fırsat olarak algıladığının incelenmesi; toplumsal hareketlerin etkileşimde bulunduğu çeşitli aktörlerin de analize dahil edilmesi; ve anlam ve kimlik gibi unsurların yalnızca hareket liderlerinin stratejik araçları olarak değil hareketin aktörleri, medya ve devlet gibi çeşitli aktörler arası etkileşim ve müzakerelerle şekillenen unsurlar olarak ele alınması (McAdam vd., 2001). Görüldüğü gibi, tüm farklılaştırma çabalarına karşın bu faktörler toplumsal hareketlerin, diğer rasyonalist yaklaşımlarda olduğu gibi, rasyonalist varsayımlar ve kurumsal siyaset çerçevesinde ele alınmaya devam edildiğini gösterirler.

Siyasal Olanın Siyasete İndirgenmesi: Analitik ve Siyasi Sonuçlar

Buraya kadar anlatılanların ortaya koyduğu üzere, rasyonalist yaklaşımlar toplumsal hareketleri kurumsal siyasi mekanizmalara rutin erişimi olmayan çeşitli toplumsal grupların, bu mekanizmaları birtakım çıkarları yönünde etkilemek üzere mobilize olması olarak görürler. Toplumsal grupların çıkarlarını ise, rasyonel eylem kuramının varsayımlarını benimseyerek, mevcut siyasi ve ekonomik yapılardan bağımsız bir şekilde ele alırlar (Crossley, 2002). Bu yaklaşımların geniş toplumsal yapıları dikkate almamaları, Alain Touraine'in (1985: 799) ifade ettiği üzere, genel olarak toplumsal yaşamı 'hiçbir yapısal çatışmanın yaşanmadığı' bir alan olarak görmeleri ve 'yapısal problemlere' herhangi bir referansta bulunmamalarına yol açar[8]. Siyasal çatışmalara zemin hazırlayan yapısal problemleri ihmal etmeleri, toplumsal hareketleri tamamen mevcut sistemlerin yani 'toplumsal'ın merceğinden ele almaları sonucunu doğurur. Diğer bir deyişle, bu yaklaşımlar, siyasal çatışmaları işaret eden kavramlar (örneğin, tahakküm, dışlanma, baskı, eşitsizlik, sömürü vb.) yerine ağırlıklı olarak sosyolojik tespite yönelik kavramları (hareketlerin nasıl örgütlendikleri, hangi toplumsal ağları kullandıkları ve geliştirdikleri, hangi elit grupların desteğini aldıkları gibi) kullanırlar[9]. Böylelikle, toplumsal hareketlerin yapısal sorunlar temelinde doğabileceği ve mevcut toplumsal yapıyı (ve bu yapı içinde şekillenen ilişkileri) değiştirmeye yönelebileceği, kısaca 'siyasal' bir rol oynayabileceklerini göremezler. Toplumsal hareketleri, hâkim toplumsal yapıları hiçbir şekilde değiştirmeyi amaçlamadan, yani herhangi bir 'siyasal' rol oynamadan, bu yapılar içinde kendi çıkarları doğrultusunda kazanımlar elde etmeye çalışan oluşumlar olarak kavramsallaştırırlar[10].

---

[8]Toplumsal hareketlerin analizi için toplumsal inşacı bir model sunan Alain Touraine, rasyonalist yaklaşımları 'stratejik okul' olarak tanımlar. Bu okulun toplumsal hareketleri oldukça dar bir şekilde yalnızca 'amaçları' ile tanımladığını ve böylece 'pargmatik ve stratejik bir toplumsal' hareket kavramı geliştirdiğini belirtir (Touraine, 1985: 766- 799).

[9]Bu noktaya bu çalışmayı değerlendiren hakemlerden birisi dikkat çekmiştir. Kendilerine çok teşekkür ederim.

[10]Touraine'i takip ederek toplumsal hareketleri toplumsal inşacı bir perspektiften ele alan Alberto Melucci de rasyonalist yaklaşımların yalnızca toplumsal hareket-kurumsal siyaset ilişkisine odaklandığını belirtmekle birlikte bu durumun toplumsal hareketlerin, bu çalışmada iddia edildiği gibi siyasal rollerinin değil, kültürel rollerinin ihmaline yol açtığını düşünür. Günümüzün 'kompleks' toplumlarında toplumsal çatışmanın kendisini siyasi eylem yoluyla değil kültürel bir meydan

Toplumsal hareketleri bu şekilde mevcut sistemler içinde temsil edilebilen çıkarların taşıyıcısı konumuna indirgeyen rasyonalist yaklaşımlar, sisteme hiçbir tehdit içermeyen çıkarların neden egemen sisteme yerleşik sivil toplum kuruluşları veya siyasi partiler gibi aktörler tarafından değil de toplumsal hareketler tarafından temsil edileceğine dair ise herhangi bir açıklama getirmezler. Aslında rasyonalist yaklaşımların perspektifinden bu soruya tatmin edici bir açıklama getirmek bir yana, böyle bir soru formüle dahi edilmez, zira bu yaklaşımlar toplumsal hareketleri tanımlarken gerek bu hareketlerin dile getirdiği taleplerin niteliği ile, gerek bu talepleri doğuran toplumsal sorun ve huzursuzluklarla (Crossley, 2002), gerekse bu taleplerin mevcut sisteme ne ölçüde meydan okuduğu ile hiçbir biçimde ilgilenmezler. Yukarıda verildiği gibi, toplumsal hareketleri yalnızca hareketi oluşturan toplumsal grupların kurumsal siyasetin dışında yer almasıyla tanımlarlar. Bir dışında olma durumunun altını çizmeleri önemli olmakla birlikte, bunu toplumsal taleplere ve bu talepleri doğuran toplumsal sorunlara değil gruplara odaklanarak ve oldukça dar bir şekilde yalnızca kurumsal siyasetin dışında olmak şeklinde ele aldıkları için, bazı toplumsal hareketlerin mevcut sistemler içinde temsil edilmesi imkânsız birtakım çıkarları dile getirerek doğabileceğini ve bu çıkarların mevcut sistem değişmeden temsil edilebilmesinin mümkün olamayacağını göremezler. Oysa, toplumsal grupların talep ve çıkarlarının temsili ve karşılanması, bu grupların kurumsal siyasette yer alıp almamasından çok taleplerinin niteliği ile, yani mevcut sisteme ve mevcut iktidar ilişkilerine tehdit oluşturup oluşturmadığı ile ilgili olacaktır. Mevcut sistemle uyumlu talepler kurumsal siyasetin dışında yer alan gruplar tarafından dile getirilse bile kolaylıkla karşılanabilir. Hatta bu tür talepler çok çabuk destek bulacakları için büyük bir ihtimalle toplumsal hareket gibi bir oluşuma yol açmayacaklardır. Öte yandan, bazı toplumsal grupların kurumsal siyasette belli bir temsiliyete sahip olması her türlü çıkarlarının veya dile getirdikleri her türlü talebin karşılanacağı anlamına gelmez. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, Türkiye'de Kürt etnisitesi temelli çeşitli toplumsal taleplere sahip toplumsal grupların, birtakım kesilmelerle birlikte, son yirmi yıldır kurumsal siyasette formel bir temsiliyete sahip olması etnik taleplerinin karşılanması gibi bir sonuca yol açmamıştır. Tam tersine, çeşitli siyasi partiler mevcut sistemin dışladığı bu etnik talepleri temsil ettikleri için kurumsal siyasetten uzaklaştırılma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Diğer taraftan, toplumsal hareketlere yol açan dışlanma kurumsal siyasette yer almamanın ötesinde mevcut sistemden dışlanma, ya da

---

okumayla ifade ettiğini bu nedenle toplumsal hareketlerin kültürel performanslarının dikkate alınması gerektiğini savunur (Melucci, 1985; 1996).

Ranciére'in kavramlarıyla ifade edersek polis düzeninde bir pay, isim ve yer sahibi olmama anlamında radikal bir dışlanmayı içerebilir. Rasyonalist yaklaşımlar bu tür bir dışlanmayı da hiçbir biçimde dikkate almazlar. Bu ihmale yol açan etmenlerden birisi rasyonalist yaklaşımların toplumsal hareketleri, Melucci'nin (1995) belirttiği gibi, ya kurumsal siyasetteki fırsatlara ya da bireysel motivasyonlara indirgemesidir. Toplumsal hareketlerin nasıl bir toplumsal bağlam içinde doğduklarını ve bununla bağlantılı olarak ne tür toplumsal sıkıntı, problem ve huzursuzlukları dile getirdiklerini ve bunların mevcut toplumsal sistem için nasıl bir anlam taşıdığı ile ilgilenmezler. Böylece, toplumsal hareketlerin taleplerinin mevcut sistemden dışlanmış talepler olabileceğini; mevcut sistemlerin dışladığı veya yok saydığı toplumsal taleplerin mevcut sistem değiştirilmeden karşılanamayacağını; dışlanmış talepler etrafında doğan toplumsal hareketlerle mevcut sistem arasında antagonistik bir ilişki oluşacağını; bu hareketlerin mevcut sistem tarafından bastırılmaya çalışılacağını ve sonuç olarak ciddi bir çatışma çıkacağını göremezler.

Bu miyopi, rasyonalist yaklaşımların, aynı zamanda, toplumsal hareketleri başarıya ulaştıran en önemli etmenlerden birinin kurumsal siyasetin içerisinde yer alan aktörlerin ya da elit grupların desteğini kazanmaları olduğu gibi inandırıcı olmayan iddialar üretmelerine de yol açar. Bu iddianın inandırıcı olmamasının bir nedeni, tüm toplumsal hareketlerin mevcut sistemi ve bu sistemin aktörlerini taleplerini karşılayacak mercii olarak göreceklerini varsaymasıdır. Mevcut sistemi değiştirmeyi hedefleyen toplumsal hareketlerin bu sistemin aktörlerinden destek beklemeleri pek olağan değildir. Örneğin, son bir yıldır çeşitli ülkelerde faal olan ve mevcut kapitalist düzeni sorgulayan 'Occupy' hareketi bilinçli olarak devlete talep iletmekten kaçınmaktadır (Pickerill ve Krinsky, 2012). Benzer şekilde yaklaşık bir buçuk yıl önce İspanya'da doğmuş olan Indignados ya da 15M hareketi olarak adlandırılan hareket gerek mevcut siyasi partilerden, seçimlerden ve Avrupa kurumlarından gerekse çeşitli siyasi ve ekonomik elit gruplardan herhangi bir beklentide bulunmayı reddettiğini açıkça beyan etmektedir (Byrne vd., 2011). Rasyonalist yaklaşımların bu iddiasının inandırıcı olmamasının bir diğer nedeni ise bir sistemin aktörlerinin sistemde değişiklik talep eden toplumsal hareketlere destek verebileceği varsayımına dayanmasıdır. Bu varsayımın aksini ispat eden yüzlerce örnek bulunabilirse de yakın tarihli bir tanesi Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli kentlerinde ve üniversitelerinde yürütülen Occupy eylemlerinin kolluk kuvvetlerince zor kullanarak engellenmesi çabalarının bizzat, finans şirketlerinden güçlü bir destek alan New York belediye başkanı ve servet sahibi isimlerden yüklü bağışlar alan üniversite rektörleri gibi, yetkililer tarafından yönlendirilmiş olmasıdır (Calhoun, 2011).

Rasyonalist yaklaşımların elit gruplara yönelik bu beklentileriyle, Ranciére'in (1999) siyasi düşüncede mevcut olan ve siyasalın rolünü iptal eden üç eğilimden birisi olarak işaret ettiği ve 'para-siyaset' olarak adlandırdığı siyaset modeline benzer bir siyaset önerdiklerini söyleyebiliriz. Ranciére'in (2000) vurguladığı üzere para-siyaset, siyasal çekişme ve anlaşmazlığı yok saymamakla birlikte, mevcut sistemde payı olmayan, ismi geçmeyen ve sayılmayan toplumsal grupların mücadele ederek elde ettiği bir eşitlik fikri yerine bu gruplara yönetenler tarafından ihsan edilen pasif bir eşitlik fikrini içerir ve böylece siyasal çekişme ve anlaşmazlığı pasifize ederek siyasal olanı iptal eder. Benzer şekilde rasyonalist yaklaşımlar da elit grupları 'destek verebilecek gruplar' olarak resmederek bu gruplar ile toplumsal hareketler arasında çıkabilecek uyuşmazlık ve çatışmanın üstünü örter.

Açıkça ortaya koymuş olmamalarına karşın rasyonalist yaklaşımların liberal düşünceden önemli ölçüde beslenmekte olduğunu görmekteyiz, zira siyasi alanı tıpkı liberal düşüncede olduğu gibi rasyonel aktörlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek üzere araçsal bir şekilde eylediği ve bu aktörlerin farklı çıkarları arasında bir uzlaşmaya varabileceği bir alan olarak ele almaktadırlar. Mouffe'un (2005) belirttiği gibi liberal düşünce siyasal ile siyaset arasında kavramsal bir ayrım yapma yeteneğine sahip değildir. Bu düşüncenin önemlice bir kısmına hâkim olan rasyonalizm ve bireycilik toplumun çatışmacı çoğulluğunun anlaşılmasını engeller ve liberalizm kuramı, Mouffe'un (2005: 12) Schmitt'den alıntı yaparak belirttiği gibi, "neredeyse yalnızca devlet iktidarına karşı yürütülen içsel mücadeleler" ile ilgilenir. Paralel bir şekilde, liberal düşüncenin varsayımlarına sahip rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımları da yalnızca kurumsal siyasete yönelmiş sistem içi mücadeleler ile ilgilenirler. Rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının 'toplum' tahayyülü de, liberal düşüncede olduğu gibi, 'farklılıkların harmonisi'nin mümkün olduğu, yani toplumun birbiriyle çatışan değil rekabet halinde olan ve uzlaşmaları mümkün olan çıkarların toplamı olduğu varsayımına dayanır. Rasyonalist yaklaşımlar bu şekilde, liberal düşüncede olduğu gibi, uzlaşmaya veya fikir birliğine varılamayacak toplumsal meseleler etrafında oluşan toplumsal husumetleri yok sayar ve siyasi hasımları yalnızca 'rakipler' olarak tanımlar. Bu çerçevede siyasi alanı da mevcut hegemonik sistemi hiçbir şekilde sorgulamayan ve mevcut iktidar ilişkilerini dönüştürmeye çalışmayan çeşitli grupların birbiriyle yarıştığı bir alan olarak resmeder. Kısaca, siyasi alanı sadece siyasetten ibaret görerek siyasal olanı tamamen iptal eder.

Rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının egemen yapıları sorgulayan ve bu yapılara meydan okuyan toplumsal hareketleri anlamak için gerekli analitik araçları geliştirememiş olması birtakım siyasi sonuçlara da yol açar. Bunları örneklerle somutlaştırmak üzere, son yıllarda belirgin bir ivme

kazanan ve küresel, ulusal veya yerel ölçekte hâkim yapıları çeşitli açılardan sorgulayan ve bu yapıların dönüşümünü talep eden çeşitli 'siyasal' mücadeleleri ele alalım. Öncelikle geride bıraktığımız bir-iki yılın en ilgi çekici hareketlerinden olan 'Occupy' hareketi ile 'Indignados' hareketini dikkate alırsak, her iki hareketin de mevcut egemen yapılara çok ciddi bir karşı duruş sergilediğini derhal görürüz: farklı ülkelerde doğan Occupy hareketi mevcut kapitalist sisteme yönelik bir meydan okumayı içerirken, İspanya'da ulusal ölçekte doğan indignados ya da diğer bir adlandırmayla '15M' hareketi mevcut demokratik sisteme yönelik radikal bir eleştiriyi barındırır. Yalnızca kurumsal siyasete veya mevcut toplumsal yapılara odaklanan rasyonalist toplumsal hareket kuramları bu iki hareketin mevcut kapitalist yapının ve demokratik sistemin verili varsayımlarını nasıl sorguladığını ve bu yapılarda yer bulmayan ve/veya dışlanan ne tür talepleri dile getirdiklerini ortaya koyamaz. Bunun da ötesinde bu hareketleri kurumsal siyaseti etkileyerek birtakım çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan aktörler olarak tanımlar. Her iki tanım da bu hareketlerin radikalliğini törpüler ve gizler. Dolayısıyla, rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının Occupy ve Indignados gibi hareketlerin siyasal rollerini göremeyerek bu hareketleri sistem içi mücadelelere, ya da diğer bir deyişle depolitize aktörlere indirgeyeceklerini söylemek yanlış olmaz. Zira her iki hareket de her ne kadar radikal olurlarsa olsunlar, mevcut yapıların içsel uğrakları olarak resmedileceklerdir. Burada, aslında her iki hareketin de, Batı'da son yıllarda doğmuş en ilgi çekici hareketlerden olmalarına karşın, rasyonalist yaklaşımların ilgisini fazlaca çekmediklerini belirtmek gerekir. Örneğin, ağırlıklı olarak rasyonalist perspektiflerin kullanıldığı ve ABD'de çıkan toplumsal hareket dergisi 'Mobilization' gerek Indignados gerekse Amerika kökenli Occupy hareketini analiz eden herhangi bir çalışmaya henüz yer vermemiştir. Diğer taraftan, Occupy ve Indignados hareketi üzerine yoğunlaşan çalışmaların (bkz., Gessen vd., 2011; Byrne, 2012; Castanedo, 2012; Chomsky, 2012; Delclós ve Viejo, 2012; Taibo, 2013; ayrıca dergi özel sayıları için bkz., Theory and Event, 2011; American Ethnologist, 2012; Berkeley Journal of Sociology, 2012; Social Movement Studies, 2012; Society and Space, 2012) büyük bir çoğunluğunda rasyonalist yaklaşımlar kullanılmamıştır.

Rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının bu kavramsal yetersizliğinin kendisini yalnızca direkt olarak yani siyasal mücadelelerin sistem içi mücadeleler şeklinde sunulmasıyla ortaya koymadığını da belirtmemiz gerekir. Bu yetersizlik kendisini, dolaylı bir şekilde, toplumsal hareket çalışmalarının genel olarak belli sorulara odaklanarak belli soruları hemen hiç sormamasında da gösterir. Örneğin, Occupy ve Indignados hareketleri üzerine rasyonalist perspektiften yapılabilecek olan çalışmalar büyük oranda bu hareketlerin nasıl örgütlendiklerine, ne gibi eylemler

sergilediklerine, ne tür ilişki ağlarını harekete geçirdiklerine, medyanın ve kamuoyunun dikkatini çekmek için ne gibi stratejiler kullandıklarına ve kolluk kuvvetlerine yönelik ne gibi karşı-taktikler kullandıklarına odaklanarak, hareketlerin taleplerinin niteliği, bu taleplerin mevcut toplumsal düzen için neyi ifade ettiği ve hareketlerin temsil ettikleri toplumsal grupların mevcut sistemdeki yeri gibi konularda sessiz kalacaklardır[11]. Bu duruma halihazırda yapılmış toplumsal hareket çalışmalarından örnek vermek üzere, son birkaç on yıldır tecrübe ettiğimiz neoliberal düzende sermayenin çıkarlarına verilen mutlak önceliğin yerel düzlemde yol açtığı çevresel ve toplumsal tahribata karşı çıkmak üzere Latin Amerika ülkelerinden Asya ülkelerine, Afrika ülkelerinden Avrupa ülkelerine kadar pek çok yerde doğan yerel çevre hareketleri üzerine yapılmış çalışmaları ele alalım. Yerel düzeyde doğmalarına karşın bu hareketlerin önemlice bir kısmı ulusal hatta küresel neoliberal politikalara karşı bir direnci ifade ederler. Daha açık bir ifadeyle, bu hareketler, mevcut neoliberal düzende herhangi bir pay veya yer verilmeyen köylülerin ve/veya kasabalıların bu dışlanmışlıklarına karşı durmaları ve bu karşı duruşla mevcut yapıları tahrip etme potansiyeline sahip olmaları anlamına gelir. Buna karşın, rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımları çerçevesinden yapılan analizlerde bu hareketler genellikle NIMBY[12] tarzı hareketler olarak, yani çok sınırlı bir hedefe sahip hareketler olarak kategorize edilir ve bu hedeflerle hegemonik neoliberal düzen arasında herhangi bir bağ kurulmaz. Daha doğrusu, bu 'yerel' hareketlerin talepleri ile mevcut neoliberal sistem arasında nasıl bir ilişki olduğu, bu taleplerin mevcut neoliberal sistem için nasıl bir anlam ifade ettiği ve mevcut sistemde payı olanlarca nasıl karşılandığı, mevcut sistemde herhangi bir değişime gitmeden bu taleplerin nasıl karşılanabileceği gibi sorular neredeyse hiç sorulmaz[13]. Bunun yerine, bu hareketlerin nasıl örgütlendikleri, ne tür ilişki ağları geliştirdikleri, taleplerini nasıl dile

[11]Bu konuda bu hareketleri rasyonalist yaklaşımlardan etkilenerek analiz eden iki çalışma örnek verilebilir: Morell (2012) tarafından yapılan çalışma Indignados hareketini, hareketin amaçlarına pek de değinmeden, kompozisyonu, örgütlenmesi ve kendinden önceki hareketlerden nasıl etkilendiğine odaklanarak ele alırken, Gillham, Edwards ve Noakes (2013) tarafından yapılan çalışma Occupy hareketince, yine hareketin amaçlarına ve niteliğine değinmeden, sergilenen protestoların polis tarafından nasıl kontrol edildiğini inceler.

[12]NIMBY, İngilizce "Not In My Backyard" ifadesinin kısaltılmışıdır. Sadece belli hedeflere yönelmiş hareketleri, örneğin bir havaalanının belli bir semtte yapılmasına karşı çıkan bir hareket gibi, tanımlamak için kullanılır.

[13]Bunda rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımlarının yöntembilimsel açıdan pozitivist bir çizgi izlemeleri ve yalnızca görünür olgulara odaklanmaları da önemli bir etkendir.

getirdikleri, ne tür protesto eylemleri yaptıkları veya bu eylemlerin medyada ne ölçüde yer bulduğu gibi sorular temel araştırma soruları olarak tercih edilir (bkz., Mobilization, 2002).

Doğrudan ya da dolaylı, her iki şekilde de rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımları ve bu yaklaşımlar çerçevesinden yapılan çalışmalar toplumsal hareketleri mevcut düzenin parametrelerini sorgulamayan toplumsal olgular olarak sunmakta, yani siyasal rollerini göz ardı etmektedir. Böylelikle hem günümüz toplumlarını son yirmi-otuz yıldır karakterize eden depolitizasyona hem de mevcut sistemlerin mutlaklaştırılarak muhafaza edilmesine bir ölçüde katkıda bulunmaktadır. Detaylandırmak gerekirse, egemen sistemin dışladığı, yok saydığı veya inkâr ettiği birtakım toplumsal talepleri seslendirerek bu sisteme meydan okuyan toplumsal hareketlerin doğrudan sistem içi mücadeleler şeklinde sunulması, bu hareketlerce dile getirilen taleplerin dışlanmışlığını, yani mevcut sistemle organik olarak bütünleşmesi imkânsız toplumsal talepler olduğunu gizler. Toplumsal hareketlerin dile getirdiği 'siyasal' talepler, siyasal olmayan terimlerle ifade edilerek radikallikleri törpülenir ve ehlileştirilmiş olurlar. Rasyonalist toplumsal hareket yaklaşımları bu şekilde mevcut sistemi her türlü talebin ifade edilebileceği ve bu taleplerin sistem değiştirilip dönüştürülmeden karşılanabileceği veya sisteme dâhil olabileceği bir alan olarak resmeder. Böylece mevcut sistemlerin, dışlanan ve bastırılan unsurların ya da Ranciére'in deyimiyle yeri ve payı olmayanların (Ranciére, 2007) yürüteceği siyasal mücadeleler yoluyla radikal bir biçimde yeniden kurulmaya açık olduğu gözlerden uzak tutulmuş olur (Mouffe, 2005; Laclau, 1990, 2005). Diğer taraftan, belli soruları hiç sormayarak, yani radikal politik taleplere sahip toplumsal hareketlerin bu yönünü değil diğer yönlerini çalışma konusu yaparak dikkatler bu taleplerden uzaklaştırılmış olur. Her iki durum da mevcut sistemin mutlaklaştırılmasına ve yeniden ve yeniden üretilmesine katkıda bulunarak bu sistemlerin dönüşümünü talep eden siyasal çabaların alanını daraltır.

Sonuç

Bu çalışma toplumsal hareket yazınında hakim bir konuma sahip olan rasyonalist yaklaşımların, toplumsal hareketlerin mevcut toplumsal yapıları nasıl değiştirdiği veya değiştirebileceği konusunda dikkate değer bir suskunluk sergilediğine dikkat çekmiş ve bu suskunluğun rasyonalist yaklaşımların bu konudaki analitik yetersizlikleri ile ilgili olduğunu tartışmıştır. Rasyonalist toplumsal hareket kuramları, Lefort, Mouffe, Laclau ve Ranciére'in siyaset ile siyasal olan arasında yaptıkları kavramsal ayrım temelinde incelenerek, bu kuramların toplumsal hareketleri tamamen siyasetin alanına hapsederek siyasal rollerini göz ardı ettikleri ve böylece toplumsal yapıları nasıl değiştirip

dönüştüreceklerini kavramsallaştıramadıkları ortaya koyulmuştur. Lefort, Mouffe, ve Laclau'nun siyaset ile siyasal olan arasında, Ranciére'in ise polis ile siyaset arasında yaptığı kavramsal farklılaştırma kurumsal siyasi pratikler ile kurucu bir momente işaret eden siyasi söylem ve pratiklerin tek ve aynı şey olmadığına dikkat çeker. İlki toplumun tikel bir alt alanına ait belli rutin pratiklerin tekrarından ibaret iken ikincisi herhangi bir toplumsal alanın ötesinde toplumsal yapıları oluşturan ve dönüştüren, kısaca toplumsalı kuran ve bu nedenle toplumsaldan belli bir önceliğe ve özerkliğe sahip pratikleri içerir. Rasyonalist gelenek içindeki toplumsal hareket yaklaşımları, toplumsal hareketleri kurumsal siyasette faaliyet gösteren aktörlere indirgeyerek mevcut yapıların içsel uğrakları olarak kavramsallaştırırlar. Bu kavramsallaştırma egemen yapıların içine almadığı, yok saydığı veya inkâr ettiği birtakım dışsal unsurlar etrafında şekillenen ve tam da bu şekillenme nedeniyle egemen yapıları değiştirme ve dönüştürme potansiyeline, kısaca siyasal bir role, sahip olan toplumsal hareketleri anlamamıza yardımcı olamaz. Ancak, bu kavramsal yetersizlik veya eksiklik yalnızca egemen sistemleri radikal bir biçimde sorgulayan ve böylece bu sistemlerin belli çıkarlar lehine inşa edilmiş olduğunu göz önüne seren toplumsal hareketlerin dikkate alınmasını önlemekle kalmaz. Aynı zamanda, bu tür hareketleri sistem içi hareketler olarak resmetmek yoluyla depolitize aktörlere indirger. Böylelikle, toplumsal hareketlerin dile getirdikleri talepler doğrultusunda toplumsalı yeniden ve farklı biçimlerde inşa edebileceklerinin görülmesinin önünü keserek mevcut sistemlerin muhafaza edilmesine hizmet etmiş olur.

Kaynakça

American Ethnologist (2012) Occupy Movements: AE Forum American Ethnologist 39 (2), http://www.americanethnologist.org/archives/volume-39-issue-2-may-2012 (29.12.2012).

Badiou, Alain (2005), Metapolitics (Londra: Verso).

Berkeley Journal of Sociology (2012) Understanding the Occupy Movement, Berkeley Journal of Sociology, http://bjsonline.org/category/occupy (28. 11. 2012)

Berman, Bruce J. (1991), "Nationalism, Ethnicity, and Modernity: The Paradox of Mau Mau," Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne des Études Africaines, 25 (2): 181-206.

Blumer, Herbert (1955), "Social Movements," A. McClung Lee (der.), A New Outline of the Principles of Sociology (New York: Barnes & Noble): 167- 219.

Bourdieu, Pierre (1998). Practical Reason: On the Theory of Action (Stanford: Stanford university Press).

Burstein, Paul, Rachel L. Einwohner ve Jocelyn A. Hollander (1995), "The Success of Political Movements: A Bargaining Perspective," J. Craig Jenkins ve Bert Klandermans (ders.), The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements (Minneapolis: University of Minnesota Press): 275- 295.

Byrne, Janet (der.) (2012), The Occupy Handbook (London: Back Bay).

Byrne, Mick, Patrick Bresnihan ve Richard McAleavey (2011), Crisis and Revolution in Europe (Madrid: Observatorio Metropolitano of Madrid).

Calhoun, Craig (2011), "Evicting the Public: Why has occupying public spaces brought such heavy-handed repression?" Possible Futures: A Project of the Social Science Research Council. http://www.possible-futures.org/2011/11/19/evicting-the-public-why-has-occupying-public-spaces-brought-such-heavy-handed-repression (18.10.2012).

Castoriadis, Cornelius (1991), "Power, Politics, Autonomy," David Ames Curtis (der.) Philosophy, Politics, Autonomy (New York ve Oxford: Oxford University Press): 143-174.

Chomsky, Noam (2012), Occupy (London: Penguin).

Cohen, Jean L. (1985), "Strategy and Identity: New Theoretical Pardigms and Contemporary Social Movements," Social Research 52: 663-716.

Crossley, Nick (2002), Making Sense of Social Movements (Buckingham: Open University Press).

Delclós, Carlos ve Raimundo Viejo (2012), "Beyond the Indignation: Spain's Indignado's and the Political Agenda," Policy & Practice: A Development Education Review 15: 92-100.

Della Porta, Donatella ve Mario Diani (1999), Social Movements: An Introduction (Oxford: Blackwell).

Eisinger, Peter K. (1973), "The Conditions of Protest Behavior in American Cities," American Political Science Review, 67: 11-28.

Elster, Jon (1986), "Introduction," Jon Elster (der.) Rational Choice (Oxford:.Basil Blackwell).

Eyerman, Ron ve Andrew Jamison (1991), Social Movements: A Cognitive Approach (Cambridge: Polity Press).

Gamson, William (1990), The Strategy of Social Protest (Belmont, Calif.: Wadsworth).

Gamson, William (1992), Talking Politics (Cambridge: Cambridge University Press).

Gamson, William, Bruce Fireman, and Steven Rytina (1982), Encounters with Unjust Authority (Homewood: Dorsey Press).

Garner, Roberta Ash (1996), Contemporary Movements and Ideologies (New York: McGraw- Hill).

Gessen, K., Astra, Taylor, Eli Schmitt, Nikil Saval, Sarah Resnick, Sarah Leonard, Mark Greif, ve Carla Blumenkranz (Der.) (2011), Occupy!: Scenes from Occupied America (London: Verso)

Gillham, Patrick F, Bob Edwards ve John A. Noakes (2013), "Strategic incapacitation and the policing of Occupy Wall Street protests in New York City 2011," Policing and Society: An International Journal of Research and Policy, 23 (1): 81-102.

Giugni, Marco (1998), "Was It Worth Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements," Annual Review of Sociology, 24: 371-393.

Giugni, Marco (1999), "How Social Movements Matter: Past Research, Present problems, Future Developments," Marco Giugni, Doug McAdam ve Charles Tilly (der.) How Social Movements Matter (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Goodwin, Jeff ve James Jasper (2003), "What do Movements do: Introduction," Jeff Goodwin ve James Jasper (der.) The Social Movements Reader: Cases and Concepts (Oxford: Blackwell).

Hindess, Barry (1998), Choice, Rationality and Social Choice (London: Unwin Hyman).

Jenkins, J. Craig ve Charles Perrow (1977), "Insurgency of the Powerless: The Farm Worker Movements 1946- 1972," American Sociological Review 42: 249-68.

Jenkins, J. Craig ve William Form (2005), "Social Movements and Social Change," Thomas Janoski,.Robert Alford, Alexander Hicks ve Mildred Schwartz (der.) The Handbook of Political Sociology: states, civil societies, and globalization (Cambridge: Cambridge University Press): 331- 349.

Laclau, Ernesto (1990), New Reflections on the Revolution of Our Time (London: Verso).

Laclau, Ernesto (1999), "Politics, Polemics and Academics: An Interview by Paul Bowman," Parallax, 5(2): 93-107.

Laclau, Ernesto (2005), On Populist Reason (London: Verso).

Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe (1990), "Post-Marxism without Apologies," Ernesto Laclau, New Reflections on the Revolution of Our Time (London: Verso).

Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe (1985), Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics (London: Verso).

Lacoue-Labarthe, Phillipe ve Jean-Luc Nancy (1997) Retreating the Political, Simon Sparks (der.)(Londra ve New York: Routledge).

Lefort, Claude (1988), Democracy and Political Theory (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Levi, Margaret (1997), "A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis," Marc Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.) Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure (Cambridge: Cambridge University Press).

Marchart, Oliver (2007), Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau (Edinburgh: Edinburgh University Press).

McAdam, Doug (1982), Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970 (Chicago: University of Chicago Press).

McAdam, Doug, John McCarthy ve Mayer Zald (1996b), "Introduction:Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing Processes-Toward a Synthetic, Comparative Perspective on Social Movements," Doug McAdam, John McCarthy ve Mayer Zald (der.), Comparative Perspectives on Social Movements (Cambridge: Cambridge University Press).

McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly (1996a), "Towards An Integrated Perspective on Social Movements and Revolution," Working Papers Lazasfeld Center at Columbia University.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly (2001), Dynamics of Contention (Cambridge: Cambridge University Press).

McCarthy, John ve Mayer Zald (1977), "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory," American Journal of Sociology, 82: 1212-1241.

Melucci, Alberto (1985), "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements," Social Research 52(4): 789-816.

Melucci, Alberto (1996), Challenging Codes: Collective Action in the Information Age (Cambridge: Cambridge University Press).

Meyer, David S., Nancy Whittier ve Belinda Robnett (2002), Social Movements: Identity, Culture, and the State (New York: Oxford University Press).

Mobilization (2002), Karşılaştırmalı Çevreci Kampanyalar üzerine Özel Sayı. Mobilization 7(1).

Morell, Mayo Fuster (2012), "The Free Culture and 15M Movements in Spain: Composition, Social Networks and Synergies," Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest, 11(3-4): 386-392.

Morris, Aldon (2000), "Reflections on Social Movement Theory: Criticisms and Proposals," Contemporary Sociology 29(3): 445-454.

Morris, Aldon ve Carol Mueller (1992), Frontiers in Social Movement Theory (New Haven: Yale University Pres).

Mouffe, Chantal (2005), On the Political (London and New York: Routledge).

Oberschall, Anthony (1973), Social Conflict and Social Movements (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall).

Olson, Mancur (1965), The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Petracca, Mark P. (1991), "The Rational Choice Approach to Politics: A Challenge to Democratic Theory," The Review of Politics, 53 (2): 289-319.

Pickerill, Jeny ve John Krinsky (2012), "Why Does Occupy Matter?" Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest, 11(3-4): 279-287.

Piven, Frances Fox ve Richard A. Cloward (1977), Poor People's Movement (New York: Pantheon).

Ranciére, Jacques (1999), Disagreement: Politics And Philosophy (Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press).

Ranciére, Jacques (2000), "Dissenting Words: A Conversation with Jacques Rancière," Davide Panagia, Diacritics 30(2): 113-126.

Ranciére, Jacques (2004), "Introducing Disagreement," Angelaki: journal of the theoretical humanities 9 (3): 3-9.

Rancière, Jacques (2007), On the Shores of Politics (Londra: Verso).

Ricci, David M. (1984), The Tragedy of Political Science (New Haven: Yale University Press).

Smelser, Neil (1962), Theory of Collective Behavior (London: Routledge and Kegan Paul).

Snow, David A. ve Robert D. Benford (1988), "Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization," International Social Movement Research 1: 197-217.

Snow, David A. ve Robert D. Benford (1992), "Master Frames and Cycles of Protest," in Aldon Morris ve Carol McClurg Mueller (der.) Frontiers in Social Movement Theory (New Haven: Yale University Press): 133-55.

Snow, David A., E. Burke Rochford, Steven K. Worden ve Robert D. Benford (1986), "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation," American Sociological Review, 51: 456-81.

Social Movement Studies (2012), Special Issue: Occupy, Social Movement Studies 11(3-4).

Society and Space (2012) Forum on the 'Occupy' movement, Society and Space—Environment and Planning D, http://societyandspace.com/2011/11/18/forum-on-the-occupy-movement (18. 10. 2012).

Taibo, Carlos (2013), "The Spanish indignados: A movement with two souls," European Urban and Regional Studies 20 (1): 155-158.

Tarrow, Sidney (1988), "National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States," Annual Review of Sociology, 14: 421-40.

Tarrow, Sidney (1998), Power in Movement: Social Movement and Contentious Politics (Cambridge: Cambridge University Press).

Theory and Event (2011), Supplement 14 (4), http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event/toc/tae.14.4S.html (01. 04. 2013).

Tilly, Charles (1978), From Mobilization to Revolution (Reading, MA: Addison-Wesley).

Touraine, Alain (1985), "An Introduction to the Study of Social Movements," Social Research 52(4): 749-88.